УДК 34(430)(091)

Гайнер Люк
доктор юриспруденції, професор,
завідувач кафедри цивільного права,
історії європейського, німецького та саксонського права,
Університет імені Мартіна Лютера
Галлє-Віттенберг (ФРН)

Магдебурзьке право як з'єднуючий європейський культурний феномен

1. Загальні основи Європи

Вже довгий час панує єдність щодо того, що народи, котрі живуть в Європі, об'єднані один з одним спільними основами [і]. Сюди відносяться природні спільності, наприклад, клімат та фізичний устрій життєвого простору[1]. Останній з часів Античності завжди розумівся у географічному відношенні (й, таким чином, досить довільно), тобто як обмежений структурними даностями земної поверхні. Сьогодні Європа – це скоріше ідея, аніж географічна величина[2]. Однак відповідне географічне розуміння Європи – як частини планети Земля, котра знаходиться на захід від Азії й простягається між островами Шпіцберген та Кріт з півночі на південь, а також від португальського побережжя Атлантики до Уралу з заходу на схід, – пов'язане з положенням швецького географа Філіппа Йоганна фон Штраленберга (1677–1747).

До цього також належать суспільні явища, котрі ініціювали, сприйняли та опрацювали держави й народи, які населяють цей природний простір. Крім того, до цього приєднуються пережиті разом конфлікти, вирішення конфліктів, етнічні стратегії розмежування, збирання, асиміляції та викорінення, а також їх подолання. Не в останню чергу мова та письмо також є тими культурними елементами, в котрих, не дивлячись на їх відмінності, проявляється спільне коріння чи навіть

спільні елементи. В свою чергу, останні утворюють важливе підґрунтя для мистецтва та культури, завдяки чому народи, етнічні групи, нації, держави та інші спільноти визначають самі себе, тим самим відмежовують себе одне від одного, але на абстрактному рівні все ж таки поєднують себе з іншими, наприклад, завдяки релігії, письмовим знакам тощо.

Для такої гри змін єдності та багатоманітності завжди характерними є уявлення про цінності. Останні стають з'єднуючими конструкціями особливо в сучасній Європі (права людини, правова держава, толерантність, рівність шансів тощо).

2. Право як культурне явище

Поряд з мовою, мистецтвом, мисленням, звичаями та іншим, право також є формою вираження й частиною культури. Це означає одночасно відмежування та поєднання. Оскільки право довгий час передавалось з покоління в покоління за звичаєм та усним шляхом («звичаєве право»), то від самого початку воно взяло в себе ті елементи, які здавалися практичними щодо вирішення проблем, котрі якраз виникали.

Не дивлячись на пануючий принцип особистості в Античності та Середньовіччі (Кожна людина жила в умовах певного правопорядку, а тому розглядалася в залежності від її місця перебування) та існування станових чи соціальних правових кіл (селяни, бюргери, знать, ремісники, солдати, клірики тощо), між цими правовими сегментами також постійно існувало дещо, котре з'єднувало (поєднуюче). Так само, як у випадку з мовою та мистецтвом, тут переймалися елементи чужого права та імплементувалися у власний правопорядок, або вводилися в нього завдяки актові державної влади. При цьому дуже різними були мотиви та механізми такого «трансферу права». В будь якому випадку, й у сфері «культурного явища права» справа дійшла до напрацювання загальних основ у Європі.

Найвідомішим прикладом, який має фундаментальне значення, є рецепція римсько-канонічного права, котре в часи пізнього Середньовіччя та раннього Нового Часу завдяки церкві та університетам проникло в різні правопорядки Європи, хоча й з різною інтенсивністю (більш сильніше на європейському континенті, дещо слабше – в Англії). Сюди також належить

саксонсько-магдебурзьке право, котре – поряд з римсько-канонічним правом – виказало важливі впливи на сотні міст й інших населених пунктів та регіонів у Центральній та Східній Європі.

3. Міські права як авангард

Із середньовічних «правових кіл» (міське право, право певних земель, церковне право тощо), перш за все, міські права стали майбутніми дороговказами. Зокрема, у містах були скасовані відносини залежності, які були типовими для правопорядків позаміських земель («Міське повітря робить вільним після одного року й одного дня») [ii].

В той час, коли на територіях позаміських земель існування права розглядалося як дещо вже задане, міста досить рано перейшли до практики свідомого визначення права згідно з актуальними потребами (рішення ради міста тощо). У поєднанні з існуючим звичаєвим правом міське право, завдяки застосуванню права міських судів й так званих вищих апеляційних судів та судів шеффенів (всенародно обраних засідателів), розвивалося у наближених до реального життя умовах. На основі структури та функції попередніх торгових майданів стало очевидним, що виникла необхідність правового врегулювання певних міських інтересів (торгівля, ремесло, забезпечення миру, гарантії власності).

Досить сучасною виглядає також тодішня практика публічного повідомлення нових правових положень (рішення громади, рішення засідання ради міста) зібранням бюргерів як адресатам та носіям міського правопорядку. Також досить рано у містах установився порядок письмової фіксації правової культури, про що повідомляють письмові записи щодо юридичних угод, рішень судів, вироки шеффенів та інше у відповідних міських серійних джерелах (книги засідань шеффенів тощо). У сфері кримінального права та кримінального процесу можна констатувати поступове переслідування та засудження кримінальних злочинців.

Мабуть, завдяки особливому характерові життя сімей купців, котрі займалися торгівлею, разом з розвитком міського права відбувалося значне покращення правового положення жінок

купців зокрема та й жінок взагалі (ділові якості, право успадкування, гарантії для вдови).

Завдяки місту, котре було зацікавлене в ефективному втіленні права (динамічний розвиток торгових угод), в ході цього процесу відбувалися відчутні та важливі для перспективи скорочення формальностей.

Нарешті, вся структура міста разом з характерним балансом гілок влади у місті (глава міста, рада громади, міський суд, колегія шеффенів) зробила суттєвий внесок в стабілізацію та усталеність міського правопорядку. Завдяки заснуванню об'єднань (союзів) міст окремі міста захищалися від нападів збоку ворожих сил.

Показовий приклад стосовно поєднання названих авангардистських ознак прав міст представляє собою знамените Магдебурзьке міське право (das Stadtrecht von Magdeburg).

4. Трансфер права та спорідненості права

Завдяки очевидним перевагам, котрі надавало міське право у порівнянні з земським (позаміським) правом, права окремих міст, в яких такі ознаки були особливо чіткими та життєздатними, переймалися й були бажаними для інших міст. При цьому шляхи такого трансферу права були різними. Вони перебували у наступних межах – від насильницького переносу такого міського права (наприклад, на територіях Німецького Ордену) до договірного урегулювання між можновладцями й містом, зокрема завдяки виданню спеціальних привілеїв («Дарування привілею»), й аж до прагматичного застосування корисного міського права тим чи іншим містом, якщо це місто мало достатню економічну та політичну силу для самостійного «забезпечення» або «нострифікації» певного міського права.

Такі трансферні процеси призводили до того, що багато міст завдяки своєму відповідному міському праву, котре часто мало локальні варіації, було «споріднено» з іншими містами. Наука 19-го сторіччя стосовно таких переплетінь ввела в обіг поняття «родини міського права», котре комбінувалося з поняттями «материнські міста», «дочірні міста», «міста-онуки», «порядок розгляду справи за судовими інстанціями аж до найвищого апеляційного суду». Й хоча сучасні дослідження критично

вказують на те, що це буцімто було лише ідеальним уявленням, але до сих пір не знайдено жодного іншого, більш кращого поняття, котре б охоплювало такі комплексні явища.

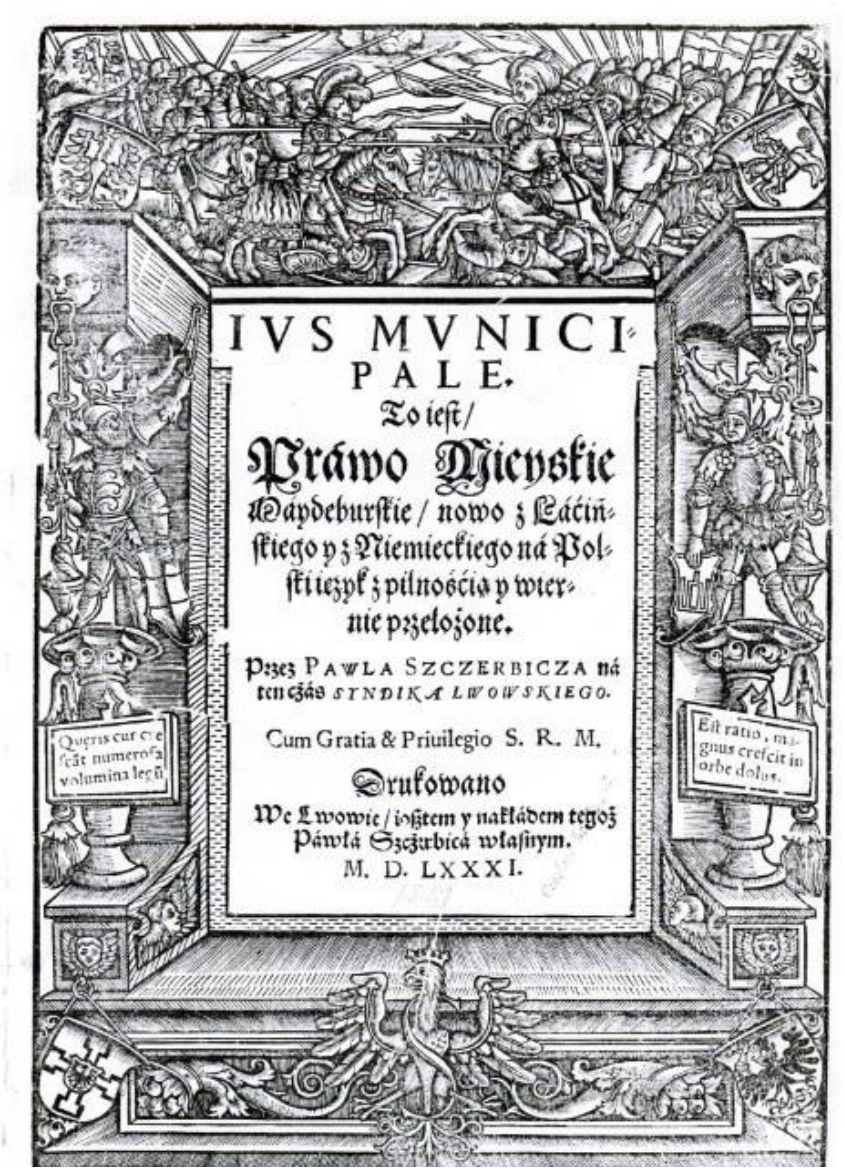
5. Магдебург як місце випромінювання та зворотного зв'язку права

Одним з найбільш впливових прав німецьких міст в епоху Середньовіччя було знамените Магдебурзьке міське право. Його не лише було перенесено в сотні інших міст та сіл, але останні також й прагнули до нього. Магдебурзьке міське право мало незвичайну привабливу силу, котра спонукала окремі міста вводити його в себе [3].

В рамках процесів з трансферу права, котрі виходили з Магдебургу, чітко усвідомлювалося, що бажане міське право носить певне ім'я – ім'я Магдебургу. Не виникало питання щодо того, наскільки відомо, де саме знаходиться Магдебург, або що саме пов'язане з цим містом. Скоріше мова йшла про змісти цього права, котрі привносили з собою, як було зображено вище, переваги для міської структури та щодо приватних правових гарантій, та котрі визначалися багато-варіативним поняттям «Магдебурзьке право» (одночасно нова марка).

Таким чином, Магдебург став місцем випромінювання надзвичайно популярного та життєздатного міського правопорядку – від річки Ельба (Магдебург) до річки Дніпро (Київ). У місцях, де було чинним Магдебурзьке право чи його варіанти, усвідомлювали те, що у місті, котре дало йому назву, та в сусідніх дочірніх містах, мають добротні правові знання щодо цього права. Але, перш за все, багато правових питань надходило до Магдебурзького суду шеффенів, де на них давалися компетентні правові відповіді.

Отже існував інтенсивний зворотній зв'язок міст Магдебурзького права з так званим материнським містом Магдебурзького права, або з сусідніми дочірніми містами з таким самим або схожим правом. Така практика заслуговує на увагу, тому що на місцях, виходячи з усвідомлення влади, не наполягали на тому, щоби застосовувати чи тлумачити право за будь-яку ціну. Скоріше, напроти, тут з повагою визнавали поважну компетенцію за родоначальником.

IVS MVNICI-
PALE.
To ieſt/
Práwo Mieyſkie
Mágdeburſkie / nowo z Łáciń-
ſkiego y z Niemieckiego ná Pol-
ſki ięzyk z pilnośćią y wier-
nie przełożone.
Przez PAWŁA SZCZERBICZA ná
ten czás SYNDIKA LWOWSKIEGO.
Cum Gratia & Priuilegio S. R. M.
Drukowano
We Lwowie / ieſztem y nakładem tegoż
Páwłá Szczerbicá własnym.
M. D. LXXXI.
Quæris cur crescãt numerosa volumina legũ
Est ratio, magnus crescit in orbe dolus.

Титульна сторінка видання Магдебурзького права польською мовою у Львові (сьогодні Україна) у 1581 р. [iii]

6. Актуальне значення Магдебурзького права

Те, що Магдебурзьке право, котре від своїх початків належить до пізнього Середньовіччя, ще й зараз є відомим явищем та виступає у ролі дуже позитивного поняття, – є очевидним феноменом. Й для цього є багато підстав. Перш за все, вони живляться від перспективи міст, котрі своє право розглядали та сприймали як Магдебурзьке право. У ретроспективі, у своїй традиційній та актуальній колективній свідомості міста регулярно розглядають свій вступ до родини Магдебурзького міського права як значну подію, котра відкрила майбутнє у історії їх міст. Особливо актуальне значення має міська автономія. Вона також була виплекана у Магдебурзькому праві (звичайно, не лише в ньому одному).

Тому не викликає подиву те, що саме міста Східної та Центральної Європи своїм затвердженим та пережитим правом самоуправління, котре не було звичайною річчю, завдячують саме Магдебурзькому праву. Далі, колишня належність до родини Магдебурзького права в широкій мірі підкреслює, що певне місто належить до Європи. З точки зору багатьох східноєвропейських міст – це є майже центральним питанням, котре звичайно досить пов'язане з історією у 20-му сторіччі. Можна, наприклад, згадати міста у балтійських державах або в Україні.

7. Від периферії до центру

Питання полягає в тому, чому ж саме місто Магдебург на річці Ельба стало тим, котре змогло породити таке дуже якісне, близьке до життя, бажане та, перш за все, перспективне міське право, котре навіть зараз є життєздатним меморіальним конструктом? Напевне, то були ті змісти, котрі коротко були представлені вище. Однак, й ці змісти повинні ж були звідкілясь взятися. В будь-якому випадку, реконструкція походження та конституювання змістовних елементів Магдебурзького міського права повинна все ж таки мати на увазі багато факторів.

Все ж таки впадає в око те, що Магдебург в часи свого становлення знаходився на порубіжжі. У «Діденгофському капітулі за 805 рік», в якому вперше документально згадується Магдебург, мова йшла про торгівлю зі слов'янами на рубежі Імперії Франків. Навіть після того, як королівська династія Оттонів вибудувала

Магдебург в якості центру світської та церковної влади, місто залишалося на порубіжжі. Звідси виходили важливі імпульси щодо християнізації слов'янських регіонів та інтенсивного розвитку торгових відносин з купцями далеко на Сході. Ці процеси супроводжувалися заснуванням міст, котрі мали потребу у праві. Таким чином, порубіжне місцеположення також мало вплив на розповсюдження Магдебурзького права.

У певному відношенні це можна порівняти з другою, хоча й суттєво меншою родиною міського права, а саме – з Любекським правом. Місто Любек на півночі Німеччини також знаходилося на порубіжжі, звідки розвивалися торгові та правові відносини, головним чином, у бік Балтійського моря. Однак, з точки зору так званих дочірніх міст Магдебурзького права та Любекського права відповідні міста (Магдебург та Любек) утворювали центри названих родин міського права. У цьому сенсі периферія та центр співпадали в одному місті.

В той час, коли місто Любек закріпило за собою порубіжне положення, котре без сумнівів виказувало великі впливи, Магдебург – завдяки розширенню території Священної римської імперії німецької нації на схід – став центром й у географічному сенсі, у будь-якому випадку, саме так було у 14-му сторіччі. Зараз слід ще визначити, чи впливала та як саме впливала така взаємодія центру та периферії на профілювання Магдебурзького міського права.

8. Центр з центральною функцією

Положення Магдебургу, як здається, було на периферії також й у другій половині 20-го сторіччя. Спочатку у безпосередній близькості до нього проходив кордон між Німецькою Демократичною Республікою та Федеративною Республікою Німеччина. Усунення кордону в 1990 році знову перемістило Магдебург дещо в центр. Далі важливе значення мав 2004-й рік, вступ багатьох східноєвропейських держав до Європейського Союзу. Тим самим, погляд зі сходу (Польща) та південного сходу (Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія) став знову вільним на як і раніше відомий та знаменитий Магдебург, котрий дав свою назву Магдебурзькому міському праву.

Завдяки виконаним передумовам щодо вступу тепер знову виник досить однорідний правовий простір, котрий має протяжність від Португалії до ріки Буг (між Польщею та Україною), з якого частина сягає від Ельби до східного кордону Польщі. На основі історичного розвитку, перш за все, у 19-му та 20-му сторіччях, простір Європейського Союзу на схід та південний схід від Магдебургу має більше правових та культурно-історичних спільнот, ніж з правовим простором, котрий репрезентують члени-засновники та старі члени Європейського Союзу.

На підставі цього розвитку, котрий також пов'язаний з роллю Магдебурзького права, перш за все, в Східній та Центральній Європі, та в культурно-політичних умовах сучасної Європи виникає необхідність в тому, щоб місто Магдебург усвідомило свою інтегруючу функцію та використало свою випромінюючу силу, яка еволюціонувала в період Середньовіччя та раннього Нового Часу в сфері права, для розвитку сучасної Європи, котра націлена на освіту, мистецтво, культуру та науку.

Примітки автора:

1. Ця стаття представляє собою доповідь, яка обговорювалася 27 жовтня 2014 р. в рамках міжнародної конференції в «Культурно-історичному музеї» м. Магдебург, столиці федеральної землі Саксонія-Ангальт, під час подання документів міста Магдебурга для участі у конкурсі на звання європейської культурної столиці. Основою цієї статті слугує академічний проект «Саксонсько-Магдебурзьке право як з'єднуюча ланка між правовими порядками Східної та Центральної Європи» (Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas). Серед учасників названої конференції, поряд з місцевими політиками та фахівцями музейної справи, були історики права й історики з Литви, Латвії, Чехії, Угорщини, України, Білорусі та Німеччини.
2. Див. також: Thomas Duve, Von der Europäischen Rechtsgeschichte zu einer Rechtsgeschichte Europas in globalhistorischer Perspektive // Rechtsgeschichte. Legal

History. Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte 20 (2012), S. 18–71.
3. Див.: Heiner Lück, Aspects of the transfer of Saxon-Magdeburg Law to Central and Eastern Europe // Rechtsgeschichte. Legal History. Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte 22 (2014), S. 79–89.

Примітки перекладача

i. Гайнер Люк (Prof. Dr. iur. Heiner Lück) – доктор юриспруденції, професор, завідувач кафедри цивільного права, історії європейського, німецького та саксонського права, Університет імені Мартіна Лютера Галлє-Віттенберг (м. Галлє, Німеччина). Він є автором біля 695 наукових публікацій (книг, збірок праць, статей, рецензій тощо) з правової культури, історії права, зокрема, з історії Магдебургського та Саксонського права. Серед них є 10 фундаментальних монографій, зокрема: «Курсаксонська судова конституція 1423–1550 рр.» (Ваймар, Відень, 1997), «Саксонське зерцало та Магдебурзьке право» (Гамбург, 1998), «Віттенберг. Центр європейської історії права та правової культури» (2006), «Основи нової Європи. Магдебурзьке та Любекське право у пізньому Середньовіччі та на початку Нового Часу» (Кьольн, Ваймар, 2009), «Галлє у світлі та тіні Магдебургу» (Галлє, 2012).

Професор Гайнер Люк є членом різних наукових товариств, комісій, об'єднань та академій, зокрема, дійсним членом Саксонської академії наук у Ляйпцігу (Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig), членом комісії Німецького словника права (Гейдельберзька академія наук, ФРН), членом-кореспондентом Академії історико-юридичних наук Андалузії (Кордоба, Іспанія). В 2011–2014 рр. він був суддею Земельного конституційного суду Саксонії-Ангальт (Landesverfassungsgericht Sachsen-Anhalt).

ii. Stadtluft macht frei nach Jahr und Tag (нім.) – дослівно «Міське повітря робить вільним після одного року й одного дня». Правовий звичай, котрий з'являється переважно в німецьких містах приблизно в 11-му сторіччі. Згідно з цим правовим звичаєм, селянин або «невільна людина», котрий втік від свого господаря й промешкав у місті 1 рік та 1 день, становився вільним мешканцем

цього міста. Якщо ж господар на протязі одного року знаходив втікача й у суді міг довести це в присутності свідків (необхідно було сім свідків), то втікач повинен був повернутися до нього.

iii. Напис на титульній сторінці: «Муніципальне право. То є Магдебурзьке Міське Право, перекладене нещодавно з пильністю і точністю з латинської та німецької на польську мову Павлом Щербічем, який є зараз львівським синдиком. Надруковано у Львові, 1581».

Heiner Lück. The Magdeburg Law as the connecting European culture phenomenon

Переклав з німецької мови Володимир Абашнік